

LEHMANN, DIETER (*Leipzig*)

MEGJEGYZÉSEK A XIX. SZÁZAD NEGYVENES ÉS ÖTVENES ÉVEINEK OROSZORSZÁGI LISZT-RECEPCIÓJÁHOZ

Az oroszországi Liszt-recepció korai időszakáról (XIX. sz. első fele), eltekintve Sztaszov „Liszt, Schumann és Berlioz Oroszországban” c. cikkétől, a nemzetközi kutatás csak kevésbé tájékozott. Kívánatosnak látszik ezért e korszak Liszt-recepciójának közelebbi vizsgálata, habár a forrásmunkák hiánya e vizsgálatot a német kutató számára nem is teszi könnyűvé.

Fejtegetéseimben arra fogok szorítkozni, hogyan értékelte az orosz zenekritika Lisztet mint zongoravirtuózt 1842-es első pétervári fellépése óta, továbbá néhány jellegzetes dokumentum alapján ki fogom mutatni, hogyan ítélték meg Lisztet, a zeneszerzőt az orosz zenekritikusok, nevezetesen Szerov, az ötvenes években.

A XIX. század harmincas és negyvenes éveiben Oroszországban fellemlő zenei publicisztika és zenekritika számára az orosz zeneérettel való foglalkozás mellett — nem utolsó sorban éppen a nemzeti orosz zene további fejlődésére tekintettel — elengedhetetlen feladat volt megvitatni a korabeli nyugat-európai zenét és olyan nagynevű nyugat-európai muzikusokat, mint Schumann, Berlioz, Wagner és Liszt művészetét. A XIX. század negyvenes éveinek orosz zenekritikája természetesen túlnyomórészt a zongoravirtuóz Liszt bírálatával foglalkozott. Azok a hangversenyek, amelyeket Liszt 1842-ben, 1843-ban és 1847-ben Oroszországban adott, és amelyek a széles orosz közönségben éppen úgy, mint Európa többi országaiban a lelkesedés valóságos viharait váltották ki, a fiatal orosz zenekritikánál figyelemre méltóan egyetlen visszhangra találtak. Igen érdekes Glinka véleménye Liszt zongorajátékáról. Sztaszov visszaemlékezései révén tudjuk, mennyire különösen és kirívóan hangzott akkoriban a tetszésnyilvánító hangok kórusában Glinka véleménye, aki kifejtette, hogy „Liszt olykor olyan kiválóan játszik, mint senki más a világon, de néha elviselhetetlenül is, egészen hibás kifejezéssel, azáltal, hogy a tempókat elnyújtja és hogy más mesterek, még Chopin és Beethoven, Weber és Bach műveihez is sok saját és gyakran ízléstelen s egyáltalán helytelen díszítéseit fűzi hozzá.” Liszt játékkal kapcsolatban Glinka: „*vagdalthús*” *muzsika zongorán* kifejezéssel élt, P.M. Kovalevszkij viszont így ír Glinkáról: „Ragyogó és különösen erős billentésű zongoristákat nem tudott elviselni. „Zengzetes”

— mondotta —, de nem varázsos-hangzású”. A két művész között kialakult barátságos kapcsolat ellenére mindaz, ami Liszt tolmácsolásában kifejeződött, Glinka számára idegen maradt. Glinka elismerte Lisztben a rendkívüli egyéniséget, a nagy tehetségű zongoristát — Thalberget mindenestre nagyobbra becsülte, mint Lisztet —, de a zongora új szerepét, Liszt zongorastílusának jelentőségét nem értette meg.

Glinkának Field-orientációjából erednek Lisztről mint zongoravirtuózról hangoztatott kritikai megnyilatkozások, amelyek egyet jelentettek a klaszszikus zongorahangzás-ideál hagyományért való következetes síkraszállással, valamint a romantikus lélektani eltúlzással és a patétikus pózolásal való szembehelyezkedéssel. A Liszt-féle interpretációs stílus nagy mozdulatai és ragyogása mögött kétségtelenül bizonyos rejtett veszélyt látott korának orosz zongoramuzsikája és orosz muzsikusai számára. Ez a nyitja Liszt zongorastílusára vonatkozó kritikus, hangsúlyozottan tartózkodó Glinka értékelésének. Liszt kompozícióról Glinka, Sztaszov szerint, nem nyilatkozott, mert már nem ismerhette meg Liszt jelentős műveit.

Míg Glinka, sajátos Field-orientációja ellenére legalábbis törekedett, hogy a liszti zongorajáték pozitív és negatív oldalait higgadtan bírálja, addig a korabeli orosz zenekritikusok többsége vagy lelkesen kiállt Liszt mellett, vagy mereven ellene foglalt állást; határozatlan és ingatag volt ítéletalkotásában. Glinka felfogásához bizonyos értelemben közel állt Oszip Szenkovszkij kritikus, aki 1847-ben a *Biblioteka dlja ctenija* c. folyóiratban megjelent Chopinről szóló cikkében kora zongoramuzsikájának virtuóz irányával foglalkozott és Lisztet meg Thalberget ennek az iránynak legjelentősebb képviselőiként jelölte meg, akik nagy interpretáló tehetségük révén valamennyi művésznél jobban járultak hozzá az új játéktechnika általános elismertetéséhez. Szenkovszkij így ír: „Ha ezeket a virtuózokat halljuk, akkor valóban kétségesnek tűnik, lehetséges-e a zongorából — legalábbis a hangszer mai állapotában — teltebb zengést és nagyobb erőt kihozni . . . Az artisztikusát bizonyára már nem lehet tovább fejleszteni: de az artisztikumtól az igazi, valódi zene olyan messze van, mint egymástól ég és föld.” Itt Szenkovszkij, tudatosan vagy tudat alatt, Vlagyimir Odojevskij egyik gondolatához kapcsolódott, aki 1838-ban ezt írta a *Szevernaja Pesela* c. folyóiratban: „A jelenlegi zongoramuzsika egész feladata abban áll, hogy egy kétkezű embert ültetnek a zongorához, a hallgató azonban azt higgye, hogy a játékosnak négy keze van.”

Míg egy névtelen kritikus 1838-ban a *Szevernaja Pesela* folyóiratban közölt „Adolf Henselt és a modern zongorajáték” c. cikkében Lisztnek szeméret veti, hogy játékában a zenei forma minden törvényét lerombolja, Liszt pétervári fellépése után a fiatal Sztaszovnál és barátjánál, Szerovnál csak a túlradó lelkesedés szavaival találkozunk, melyek mindkettőjük valamiféle mámoros állapotáról adnak hírt a hangverseny meghallgatása után. Sztaszov szavait a nemzetközi Liszt-kutatásban már többszörösen idézték, úgyhogy itt eltekint-

hetek azok taglalásától. A magyar mester előadóművészi varázshatalmának meghódolt Jurij Arnold kritikus is. Sztjepan Sevirjov és Alekszandr Gercen Liszt iránti lelkesedésüket némileg mérsékeltebb formában juttatták kifejezésre, míg oly kritikusok, mint Faddej Bulgarin és Vaszilij Botkin tartózkodtak az elvibb jellegű állásfoglalástól. Alekszandr Dargomizsszkij — Sztaszov szerint — nem nyilatkozott Lisztről.

Liszt zeneszerzői életművének értékelésével az orosz zenekritika lényegében csak az ötvenes években kezdett foglalkozni, minthogy Liszt nagyobb művei csupán a század közepe óta ismertek Oroszországban. A zeneszerző Liszt megítélése tekintetében is sok eltérő véleménnyel találkozhattunk az ötvenes évek Oroszországában. Volt aki panegürikussal üdvözölte, volt aki szkeptikusan elutasította. Minderről Berthold Macke (az 1845-ben Pétervárt működő zongoratanár, Berlioz barátja) ad hírt Lisztről szóló leveleiben. Ő maga is 1850-ben a „Biblioteka dlja ctenija” c. folyóiratban még valósággal romantikusan isteníttette Liszt lángelméjét; 1852-ben pedig Liszt Rákóczi-induló-feldolgozásának bírálatával kapcsolatban ironikus hangot üt meg, majd öt évvel később (közben Hanslick követőjévé szegődött) már leplezetlenül arról ír a „Pétervári Hírek”-ben, hogy: „Régebben csak akkor komponált Liszt, ha erre ihlete indította. Ma a spekuláció szelleme elnyomta az inspirációét. Az egyedüli istenség, amit imád, az — a hatás, és ezen csak olyat értenek, ami a tömegnek tetszik.” Damecke véleménye szerint, amellyel éppen nem állt egyedül, Lisztnek „figyelemreméltó tehetsége volt mint színésznek”, „nagy komédiás” volt, és azok közé a zenészek közé számított, „akiknek a természet nagyobb tehetséget adott a spekulatív, mint a tisztán zenei leleményhez”.

Talán legyen szabad megkímélnem Önöket a megrögzötten konzervatív Jurij Arnold 1857-ből való, egyenesen gyűlölködő kirohanásainak részletesebb taglalásától, melyekben „ideges excentrikus”-nak nevezte Lisztet, aki „nyilvánvalóan szándékosan vét a zene természetes alapjai ellen” és akinek szimfonikus költeményeit mindenestől „zenei szemét”-ként jellemezte.

Érdekes viszont az ötvenes évek folyamán Alekszandr Szerovban végbe ment változás a Liszt-zene iránti magatartását illetően. Szerov a pétervári hangversenyéletről 1851-ben közölt első cikkében még kétségbe vonta Liszt zeneszerzői képességét és csak mint kitűnő virtuózt ismerte el. Hasonlóképpen nyilatkozott Sztaszov már 1847-ben, ugyanakkor azonban azt is hangsúlyozta, hogy Liszt és Berlioz a jövő zenéjének legzseniálisabb hirdetői. Szerov beállítottsága Liszt (mint zeneszerző) iránt 1858-ban, németországi tartózkodása idején alapvetően megváltozott. Ekkor ismerte meg Wagner mellett Lisztet és alkotásait. „Levelek külföldről” c. írásában 1858-ban és 1859-ben, továbbá más ez időből származó cikkeiben ez az orosz kritikus lelkesen kiállt a komponista Liszt mellett, és nyilvános gúny tárgyává tette a Damecke-hez hasonló publicistákat. Szerov most már azt a felfogást képviselte, hogy a művészet új eszményeivel párosult igazi zenekritika Wagner és Liszt műveinek beható

tanulmányozása és megérteni-tudása révén nőhet majd fel és érlelődhet meg. A „Levelek külföldről” c. sorozat 1859-ből való darabjaiban Szerov különösen a „Tasso”-t és az „Esztergomi misé”-t dicsőíti, és itt írja ezt a Lisztre jellemző mondatot: „Ideje, hogy a kritika és a közönség észre térjen; Wagner győzött, most már a véle oly rokon másik zseni is győzedelmeskedni fog.” Különösen nagyra becsülte Szerov a „Les Préludes”-öt, míg a „Prometheus”-t kissé száraznak jellemezte, amely a harmóniai eszközök minden újszerűsége mellett nélkülözi a dallami érdekességet és a belső zenei gondolatfolyamatot. A fentiek azt igazolták, hogy Szerovban megvolt az érzék a Liszt-zene kritikai-objektív megítélésére, de az ötvenes években — Szerov (s ez jellemző volt rá) Liszt zeneköltészetét a wagneri zene visszhangjának tekinti.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a XIX. század negyvenes és ötvenes éveinek orosz zenekritikájában az addig ismert Liszt-műveknek általában egyoldalú, erősen a korhoz kötött értékelése vált úrrá. Az orosz zenekritikusok többsége számára a magyar mester zenéje még túlságosan új, túlságosan szokatlan volt. Megítéléséhez hiányoztak az érvényes mértékek. Így egyedül a szubjektív benyomás és az egészen személyes ízlés maradt a meghatározó tényező. A Liszt-recepció korai időszakára ezért a legtöbb zenekritikusknál egy bizonytalan, ingadozó Liszt-kép jellemző.

A Liszt és műve iránti váltakozó megítélésben a kor általános zenei helyzete nyilvánult meg, de megnyilvánult benne egy-egy orosz kritikus sajátos zenei-ideológiai fejlődése is. Ebben az időben — Szerovtól eltekintve — még kevésbé figyelhetők meg Liszt műveinek igazán kritikai fejtegetéseire irányuló törekvések. Ami Liszt művészetéből igazán nagy és korszakos jelentőségű, annak magától értetődően még nem lehetett teljes tudatában a XIX. század ötvenes éveinek orosz zenekritikája, mégis, az orosz zene legjobb koponyái valamit már akkor megéreztek Liszt merész, kifejezést- és hangzást-forradalmasító újító-szelleméből, ha Lisztnek az orosz zene számára jövőbemutató jelentősége, továbbá programzenészként, nemzeti jellegű ösztönzőként és előrelendítőként vállalt termékeny szerepe akkor még teljesen beláthatatlan is volt.